

ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΠΟΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΑΣΣΟΝΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Η συνοικία των Άνω Πετραπώνων

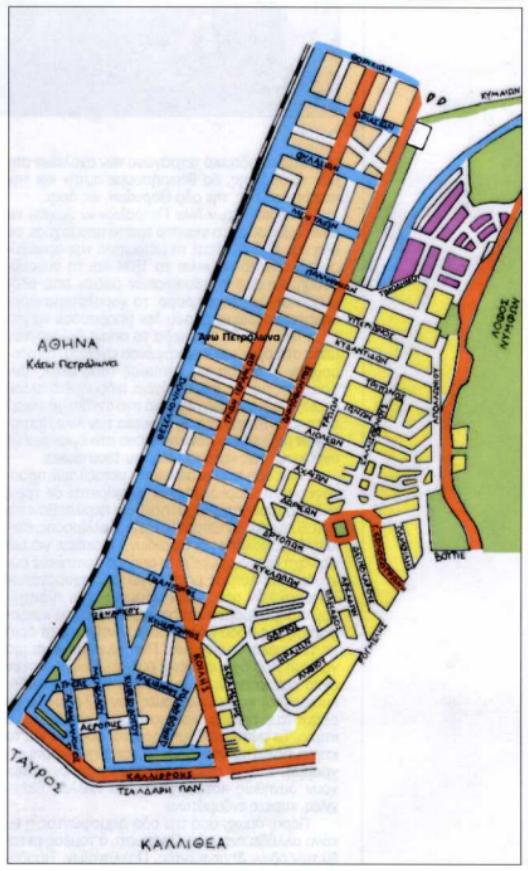
Διονύσιος Ρουμπιέν
Δρ Αρχιτέκτων - Αναστηλωτής ΕΜΠ

Στην Αθήνα, πέρα από τα μνημειώδη νεοκλασικά και μεσοπολεμικά οικοδομήματα του κέντρου, η αξία των οποίων θεωρείται σήμερα δεδομένη, σώζονται ακόμη σε περιφερειακές συνοικίες αρκετά δειγμάτα ενός αρχιτεκτονικού ύφους το οποίο, αν και δεν διαθέτει τη μνημειακότητα που χαρακτηρίζει τα πρότυπά του στις κεντρικές περιοχές, αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία της λαϊκής ερμηνείας των επισήμων ρευμάτων, με τις δικές του αξιόλογες αισθητικές ποιότητες. Μια αθηναϊκή συνοικία με αρκετά σωζόμενα τέτοια δείγματα της λαϊκής εκδοχής της κλασικιστικής και μεσοπολεμικής αρχιτεκτονικής είναι τα Άνω Πετράλωνα.

Τα Άνω Πετράλωνα βρίσκονται νοτιοδυτικά του κέντρου του λόφου της Αθήνας και δυτικο-βορειοδυτικά του λόφου του Φιλοπάππου (εικ. 1). Τα όριά τους προς τα δυτικά είναι ο γραμμές του ηλεκτρικού οδιόδρομου κατά μήκος της οδού Θεσσαλονίκης, προς τα νότια η οδός Καλλιρρόης και ανατολικά ο περιφερειακός δρόμος ταχείας κυκλοφορίας που περιτρέχει το λόφο του Φιλοπάππου. Τα νοτιοανατολικά όρια δεν είναι σαφή, και επομένως θα θεωρήσουμε αυθαιρετα πως δύο την οδό Ρούμελης, με το απολογικό ότι είναι ο μόνος δρόμος με κατάλληλη χάραξη (που διασχίζει όλη την απόσταση μεταξύ της οδού Καλλιρρόης και του λόφου του Φιλοπάππου). Τα βορειο-βορειοανατολικό όριο είναι επίσης ασαφές, Σε παλιούς χάρτες περιλαμβάνεται στα Άνω Πετράλωνα και ολόκληρη τη περιοχή που σήμερα είναι γνωστή ως Θησείο (δηλαδή μεχρι την οδό Αποστόλου Παύλου). Λόγω, όμως, των πολύ διαφορετικών κοινωνικών χαρακτηριστικών αυτής της περιοχής, που οφείλονται κατά μεγάλο μέρος, και στην έντονη διαφοροποίηση των χρήσεων για την τελευταία χρόνια, και της καθιέρωσής της στη συνειδηση των Αθηναίων ως αυτοτελούς οντότητας, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι δεν ανήκει στα Πετράλωνα. Δεδομένου ότι το μοναδικό σαφές οπτικό και λεπτουργικό όριο μεταξύ των δύο περιοχών είναι η οδός Κυμαίων, λόγω του φράγματος που αποτελεί το

1. Χάρτης της περιοχής των Άνω Πετράλωνων. Με πορτοκαλί σηματούνται ο τομέας δημιουργίας των μεταπολεμικές πολιούχους, με ελάχιστα ονόματα νεοκλασικά και μεσοπολεμικά οπίσια. Με κίτρινο σηματούνται οι τομέας που είναι γνωστός ως «Ασύρματος», με ιδικόνο σημείο την κτήματα.

Με μοβ σηματούνται οι τομέας που είναι γνωστός ως «Ασύρματος», με ιδιαίτερο τόπο την κτήματα. Με μοβ σηματούνται οι οδοί με αυξημένη κυκλοφορία τροχοφόρων και με γαλάζιο οι οδοί με μέτρια κυκλοφορία.

2. Ένα από τα πολαιότερα κτίσματα των Ανώ Πετραλώνων, στη γυνιά των οδών Εφέρας και Ανταίου.

τεράστιο οικοδομικό τετράγωνο των σχολείων στη μία πλευρά της, θα θεωρήσουμε αυτήν και την πρόσκαιση της, την οδό Θορικών, ως ορία.

Η περιοχή των Ανώ Πετραλώνων αρχίσει να οικοδομείται με το γνωστό τρόπο που ισχεί σε όλη την Αθήνα. Μετά τη μεταφορά της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο το 1834 και τη συνακόλουθη συρροή πληθυσμιακών μαζών από ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο, τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα, που δεν μπορούσαν να χτίσουν στα ακριβά οικόπεδα τα οποία βρίσκονταν μέσα στα ορία του εγκεκριμένου σχεδίου, οικοδομούσαν προχειρία τις κατοικίες τους εκτός των ορίων της πόλης στη συνέχεια, η δομημένη πλέον περιοχή έμπαινε αναγκαστικά στο σχέδιο, με μικρό σχετικά αντίτυπο. Έτσι, η συνοικία των Ανώ Πετραλώνων μπήκε με αυτού τον τρόπο στο εγκεκριμένο σχέδιο πολέων, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα.

Η έκταση που περιλαμβάνει μεταξύ των προαναφερθέντων ορίων μπορεί να χωρίστει σε τρεις ευδιάκριτους τομείς. Ο πρώτος περιλαμβάνεται μεταξύ των οδών Θεσσαλονίκης, Καλλιρροΐς, Κοιλής, Δημοφώντος και Θερικών. Πρόκειται για μια περιοχή που διαχωρίζεται από τις γειτονικές συνοικίες της Αθήνας μόνο λόγω των ισχυράτων λειτουργικών ορίων των γραμμών της ηλεκτρικού σιδηροδρόμου και της πολύ μεγάλης κυκλοφορίας της οδού Καλλιρροΐς. Αντίθετα, το ορίο με το υπόλοιπο των Ανώ Πετραλώνων είναι μια γραμμή που σχηματίζεται από τη διαφορά στον ογκό των κτιρίων. Σε αυτόν τον τομέα, δηλαδή, κυριαρχούν οι πολυκατοικίες των 5-7 ορόφων με ελάχιστα εναπομένα μνημόνια και διώροφα κτίρια. Το σύστημα δόμησης είναι συνεχές και τα κτίρια, παλιά και νέα, εφαπτόνται στην οικοδομική γραμμή. Στα ισόγεια των πολυκατοικιών υπάρχουν συνήθως κατασπήματα και πολλές βιοτεχνίες, κυρίως ενδυμάτων.

Πέρα, όμως, από τον οδό Δημοφώντος η εικόνα αλλάζει εντελώς. Πράγματι, ο τομέας μεταξύ των οδών Δημοφώντος, Παλλήναν, Τιμοδή-

μου, περιφερειακού Φιλοπάππου, Βουτιέ και Ρούμελης κυριαρχείται από μονόροφα και διώροφα κτίρια. Το σύστημα δόμησης είναι το ίδιο όπως και στον πρώτο τομέα. Εδώ τα κατασπήματα είναι πολύ λιγότερα, πράγμα φυσικό, αφού αυτά περιορίζονται στα ισόγεια των μεταπολεμικών πολυκατοικιών, που εδώ είναι πολύ λιγότερες – όπως και πολύ χαμηλότερες, συνήθως τριώροφες. Επίσης είναι πολύ μικρότερη η ποικιλία στις χρήσεις, αφού πρόκειται σχεδόν αποκλειστικά για κατασπήματα τροφίμων, καφενεία, ταβέρνες κ.λπ.

Είναι αξιοτρόπεκτο το γεγονός ότι ιδιαίτερα στον πρώτο τομέα, αλλά και στον δεύτερο, τα παλιά μικρά κτίσματα είναι εμφανής περισσότερα στους μικρούς δρόμους από ο.π.ι.χ., στην έντονα εμπορική οδό Τριών Ιεραρχών, όπου προφανώς η ζήτηση οικοπέδων και η προσφορά αντιπροσώπης ήταν σαφώς μεγαλύτερη, με αποτέλεσμα την έσφαντη των μικρών και μη προσδόφων μονοκατοικιών και την οικοδόμηση πολυώροφων πολυκατοικιών με κατασπήματα στο ισόγειο.

Τέλος, υπάρχει και ο τομέας που περιλαμβάνει μεταξύ των οδών Δημοφώντος, Κυμαιών, περιφερειακού Φιλοπάππου, Τιμοδήμου και Παλλήνων, γνωστός, και ως «Ασύρματος». Αυτός αποτελείται από διώροφα πέτρινα σπίτια που χτίστηκαν στη δεκαετία του 1950. Αντίθετα με τους άλλους δύο τομείς, εδώ το σύστημα δόμησης είναι το πανταχόθεν ελεύθερο και καθέ σπίτι περιβάλλεται από κήπο, κάνοντας τη σχέση κτισμένου-ελεύθερου χώρου πολύ πιο ευονοϊκή. Ακόμη, ενώ στους δύο άλλους τομείς τα κτίρια βρίσκονται επάνω στην οικοδομική γραμμή και έχουν άμεση σχέση με το δρόμο, εδώ μεσολαβεί ένα περίπλοκο σύστημα ημιυπαίθριων χώρων. Τέλος, πάλι αντίθετα με τους άλλους δύο τομείς, εδώ πρόκειται για περιοχή αγιώνυμης κατοικίας.

Η διαφοροποίηση μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου τομέα οφείλεται ολοφέρνα στον συντελεστή δόμησης και στις χρήσεις γης. Όσο

για τον Ασύρματο, πρέπει να σημειώσουμε και το διαφορετικό οικοδομικό σύστημα που επιπλέει τη διαφορά στην πυκνότητα της δομής της. Παιζει, όμως, ρόλο και η έστη, αφού ο τομέας αυτός βρίσκεται σε μια έντονη φυσική έξαρση του εδάφους και η περικύλωση του από το λάφι του Φιλοπάππου, το άλσος Πετραλώνων και το τεράστιο οικοδομικό τετράγωνο των σχολείων τού αφήνει οπτική σύνδεση με την υπόλοιπη συνοικία μόνο προς το νότο, ενώ και η λειτουργική σύνδεση περιορίζεται σε αυτή την κατεύθυνση και το βορρά, προς την περιφερειακό δρόμο.

Ο κτιριακός ιστός του πρώτου και του δεύτερου τομέα περιλαμβάνει δύο βασικούς τύπους κτιρίων –εκτός, φυσικά, από τις αδάφροες μεταπολεμικές πολυκατοικίες–, με διαφορά στο ποσοστό που αντιπροσωπεύεται σε ένα κάθε τύπο στον καθέναν από τους δύο τομείς.

Ο πρώτος χρονολογικά τύπος είναι τα νεοκλασικά και τα εκλεκτικιστικά κτίρια από την πρώτη περίοδο συνοικισμού των Πετραλώνων (δηλαδή από το τέλο του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού) (εικ. 2-4). Αυτά είναι κυρίως δώμαρφα και βρίσκονται πάντοτε πάνω στην οικοδομική γραμμή, αφήνοντας ενίστεις μια πλευρική είσοδο προς την αιώνιη, η οποία βρίσκεται στο πίσω μέρος. Στην περίπτωση που δεν υπάρχει πλευρική είσοδος, η πρόσβαση στην αιώνιη γίνεται από το οιστερόκιο του οπιτού. Από μορφολογική άποψη τα κτίρια αυτά αντιπροσωπεύουν τη λεγόμενη «λαϊκή» εκδοχή των αντίστοιχων επιστημονικών ρευμάτων που εκφράζονται από τα συγχρόνων τους κτίρια των κεντρικότερων και πιο «επίσημων» περιοχών της πρωτεύουσας, όπου κατοικήθηκαν τα μεγαλοαστικά και μεσοπολεμικά στρώματα του πληθυσμού. Παρά, όμως, την προσαρμογή τους στις τοπικές συνθήκες, διαπρούν τα βασικά χαρακτηριστικά των μεγαλοαστικών προτύπων τους, γεγονός που διευκολύνει και τη χρονολόγησή τους. Έτσι, όπως συμβαίνει με όλα τα έργα νεοκλασικά και τα εκλεκτικιστικά κτίρια, κυριαρχούν τα κατακόρυφα γραμμές (πάρα το μικρό τους ύψος), η ζώνη κάτω από το θρηγκό είναι πλούσια διακοσμημένη με μια πλατά τανία με γιρλάντες, ενώ ο ίδιος ο θρηγκός είναι φορτωμένος με γεισόποδες, κιλλίβαντες κ.λπ., οι δε έλικες στους κιλλίβαντες

των εξωτικών έχουν τη χαρακτηριστική ανεστραμμένη φόρα που κυριάρχησε μετά το 1880.

Τα κτίρια του κέντρου της πρωτεύουσας πολλές φορές φέρουν την υπογραφή διάσπασμάρχων του κλασικισμού, ενώ, αντίθετα, αυτά τα απλούστερα και χαμηλότερου προϋπολογισμού κτίρια είναι έργα ανώνυμων δημιουργών που εμπνεύστηκαν τις μορφές τους από τα επιστημότερα πρότυπά τους, στα εργοτάξια των οποίων πολλές φορές είχαν και οι ίδιοι μαθητεύσει. Προσαρμόσοντας τις μορφές του κλασικισμού στην κλίμακα και τα διαθέσιμα υλικά αυτών των μικροστικών σπιτιών (καρχηδονιώντας πολλές φορές προκατασκευασμένα διακοσμητικά στοιχεία, όπως ακροκέραμα, κιλλίβαντες κ.λπ.) δημιουργήσαν έργα που, αν και δεν μπορούν να διεκδικήσουν τον τίτλο του μεγάλου αρχιτεκτονικού δημιουργήματος, αποτελούν όμως πολύτιμες ιστορικές μαρτυρίες του πάνδημου χαρακτήρα που απεκτήσει ο κλασικισμός στην Αθήνα την περίοδο που στην πανευρωπαϊκό επίπεδο έδειν, καθώς και του τρόπου με τον οποίο τα κλασικά πρότυπα μετουσιώθηκαν περνώντας μέσα από το φίλτρο της λαϊκής δημιουργίας για να προσαρμοστούν στις τοπικές ανάγκες.

Ακολουθεί χρονολογικά ο τύπος του –λαϊκού κυρίως– μεσοπολεμικού σπιτιού, που αντιπροσωπεύεται από μονόροφα και, κυρίως, δώμαρφα κτίρια (εικ. 5-8). Ως προς την τοποθετησή τους στο οικόπεδο δεν διαφέρουν από αυτά της προηγουμένης περιόδου. Ως προς τη μορφολογία δε απηχύνανται διδαγμάτα του μοντέρνου κινήματος, πάλι προσαρμοσμένα στις απλουστευτικές απατήσεις των λαϊκών συνοικιών. Όπως, όμως, συμβαίνει και με τον προηγούμενο τύπο, τα βασικά χαρακτηριστικά του κινήματος είναι είσιου εμφανή όπως και στα μεγαλοαστικά πρότυπα. Έτσι, διακρίνομε και εδώ τις καθαρές γραμμές, την έλλειψη διακόσμησης, τα πολύ χαρακτηριστικά ωαληγεσθή κιγκλιδώματα στους εξώστες και, κυρίως, ένα κατεξοχήν τυπολογικό χαρακτηριστικό της μεσοπολεμικής αρχιτεκτονικής, τους εξώστες σε σχήμα Γ που, αντί για το κέντρο της πρόσοψής της, βρίσκονται στις δύο πλευρές της γωνίας, στην περίπτωση γωνιακών κτιρίων. Το μόνο χαρακτηριστικό της μεσοπολεμικής αρχιτεκτονι-

3-4. Κτίρια του δήμου πλαστικού στην οδό Τρίων.

5. Σειρά μεσοπολεμικών κτιρίων στην οδό Τριών.

κής που σπανιζεί εδώ είναι τα έρκερ, προφανώς γιατί το μικρό ύψος των κτιρίων δεν έκανε δύκυπη την εφαρμογή τους, αλλά και γιατί η μικρή επιφάνεια των ορόφων δεν επέτρεπε την υπαρξή των μεγάλων δωματίων των μεγαλοστικών κατοικιών όπου συνήθως εμφανίζονται αυτές οι κλειστές προεξοχές. Παρά, όμως, την απλότητά τους, και αυτά τα κτίρια αποτελούν πολύτιμες μαρτυρίες του τρόπου με τον οποίο το μοντέρνο κινητικό εισέδωσε και εδρώθηκε στην πάνωμη αρχιτεκτονική, προσαρμοσόμενο πάντοτε στις τοπικές ανάγκες και δυνατότητες. Οι διοι παραπάνω τύποι κυριαρχούν στον δεύτερο τομέα, ενώ αποτελούν πολύ μικρό ποσοστό των κτιρίων του πρώτου τομέα.

Τέλος, υπάρχει και ένας τρίτος τύπος, ο οποίος συναντάται μόνο στον Ασύρματο, όπου

χαρακτηρίζει και το σύναλο των κτιρίων (εικ. 9-10). Πρόκειται για μονώρφοφες και διώρφοφες κατοικίες των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, οι οποίες, όμως, δεν αποτελούν πλέον χαρακτηριστικά δείγματα της αρχιτεκτονικής εκείνης της εποχής, γιατί έχουν υποστεί μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις εκ μέρους των ενοικών τους. Από σού, όμως, μπορεί να διαφανεί, ο αρχικός τύπος αποτελούνταν από κυβικούς σύγκοινο πανταχόθεν ελεύθερους, με εξωτερικούς τοίχους από ανεπιχρήστη επιμελημένη λιθόδομη, ανάμεσα στην οποία αφέθηκαν εμφανή κάποια χαρακτηριστικά στοιχεία από σπλισμένα σκυρόδεμα, όπως ανώφλια, ποδιές παραθύρων κλπ. Στη συνέχεια, οι επιμέρους επεμβάσεις διαφοροποίησαν την κάθε μονάδα από την άλλη, διατηρώντας όμως κάποια κοινά χαρακτηριστικά που μας επιτρέπουν ακόμη να μιλάμε για έναν ενιαίο τύπο: τη σχέση τους με το οικόπεδο και τη δημιουργία ήμιταιρίων χώρων που παίζουν το ρόλο της σταδιακής μετάβασης από τον κλειστό κυβικό όγκο προς τον δημιούτιο χώρο του δρόμου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο πανομοιότυπος και στοιχημένοι πέτρινοι κυβικοί όγκοι εμπλουτίστηκαν από τους ενοικίους τους με μια μεγάλη ποικιλία ασθενώμενών αυλών, υποστέγων, εξωστών και περιφράξεων, με συχνή την παρουσία της κληματαρίας, των γερανιών και του βασιλικού σε βαμμένους τενεκέδες, δημιουργώντας μια γειτονία με έντονο τοπικό χαρακτήρα, που τη διαφοροποιεί από ολόκληρο τον περιγύρο της. Εδώ, ακόμη περισσότερο από τους δύο πρώτους τύπους, μπορούμε να μιλήσουμε για αντιπροσωπευτικά δείγματα λαϊκής αρχιτεκτονικής, με μεγάλη ιστορική αξία, λόγω της ξεαιρετικής σπανιότητάς τους, τουλάχιστον στην Αθήνα, αλλά και γιατί ειδικά τα συγκεκριμένα αποτελούν πολύτιμες μαρτυρίες του τρόπου με τον οποίο η λαϊκή εκφραστική κυριαρχεί και επιβάλλεται ακόμη και όταν αναγκάζεται να στεγανεί σε δεδομένα κελύφων που αντιπροσωπεύουν εντελώς διαφορετικές αισθητικές άξεις.

Όσον αφορά στην αξιολόγηση της συνοικίας από τους Άνω Πετραλώνων, από τους τρεις ευδιά-

6-8. Μεσοπολεμικές οικίες στην οδό Τριών.

9-10. Ο ιδιαίτερος
οργανωτικός τύπος
των οικιών του λεγόμενου
«Ασύρματου».

Βιβλιογραφία

ΓΕΡΟΝΤΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Ιστορία του Δήμου Αθηναίων 1835-1971. Αθήνα 1972.

JOHANNES HEINZ, BIRIS KOSTAS, Αι Αθηνών που Κλεψανούν. Αθήνα 1939.

ΚΑΛΑΙΑΣ Μ., «Πόλη ή οθωγάκι σπιτά (λαϊκή αρχιτεκτονική)». Το Βήμα 1626 (16/9 1956).

ΚΟΚΚΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ. «Τα πρώτα οθωγάκια σπιτά (1832-1860)». Αρχαιολογία 2 (Φεβρουάριος 1988), σ. 50-64.

ΚΟΡΙΝΘΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. Η μεροδαιού επι τον αρχαιολογικό χώρο. Εταιρεία των Φελλών του Αρχαίου Αθηναίου 1977.

ΚΤΗΜΑΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ. Ομές Αθηναϊκών Σπιτών - Exteriors of Athenian Houses. Athens 1992.

ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΖΩΝΗΣ. Η Ελληνική Αρχιτεκτονική και η Κακοποίηση της. Αθήνα 1981.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΡΗΣ. Τα παλαιά οθωγάκια σπιτά. Αθήνα 1950.

ΚΑΒΑΓΑ Μ., ΜΙΤΟΝΙΚΗ Β. - ΤΣΑΠΑΛΟΥΝΑ Ε. Αρχιτεκτονική αρχαίων αρχετεκτονικής κτηρίων. Τεχνικό Χρονικό 47 (Οκτ. Νοέμβριος 1978).

ΛΕΑΦΑΣ ΠΑΥΛΟΣ. Αθήνα, μια πρωτεύουσα της Ευρώπης, εκδ. Διδυμόνιο, Αθήνα 1988.

- «Οι οθωγάκιοι σπιτάκια σύρριζαν στην δέσμη των αστυνομικών αστυνομικών». Νεολαϊκά πόλη και αρχιτεκτονική. Πρακτικά Συνέδριου, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 194-197.

ΜΗΜΑΡΑΚΗΣ Α., «Αι πρωτηκότητες μεριδών των Αθηνών σπιτά». Επίστημα 1984, σ. 103-106.

ΜΙΧΑΕΛΑ ΗΛΑΖ. Η Αθήνα στους ελάσσονες, εκδ. Δρυμός, Αθήνα 1987.

- «Η Αθήνα των ανανιών», εκδ. Δρυμός, Αθήνα 1990.

ΜΠΗΡΗΣ ΚΩΣΤΑΣ. Αθηναϊκά Μελέται. Αθήνα 1991.

- «Αι Αθήναις 1966-1967.

- «Εκτόνωση Αρχαίων Αρχετεκτονικής». Νέα Εποικία 25 (33), σ. 209-213.

- «Κλασικισμός και μνημότυπος στην αρχιτεκτονική της Αθηνάς». Νέα Εποικία 27 (1980), σ. 576-679.

- «Το νεολαϊκό σπιτάκι». Νέα Εποικία 27 (1980), σ. 275-281.

ΜΠΗΡΗΣ ΜΑΝΟΣ. Μιας αιώνων οθωγάκιας αρχετεκτονικής 1875-1925. Αθήνα 1987.

- «Το οθωγάκι σπιτά κατά το 19ο και πρώτα το 20ό αιώνα». Αθηναϊκό τελεούμαντο πόλη, εκδ. ΥΠΠΟΔ. Αθήνα 1985, σ. 114-118.

ΜΥΚΟΝΙΑΤΗΣ ΗΛΑΖ. «Νεολαϊκή αρχιτεκτονική». Αρχαιολογία 2 (Φεβρουάριος 1988), σ. 45-52.

ΜΥΛΑΖΕΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. Αρχετεκτονικά κλασικών στην Ελλάδα. Αθήνα 1974.

ΣΚΑΡΠΑΤΑ-ΧΟΥΤΕΑ ΖΑΝΙΩΝΤΗ. «Η μαρφαλογία του γερμανικού κλασικισμού (1789-1848) και η δημιουργία εφαρμογών του από την ελληνική αρχετεκτονική». Η Αθηναϊκή αρχιτεκτονική διατύπωση, Βερολίνο 1976.

ΣΚΟΠΕΛΙΤΗΣ ΣΤΕΛΙΟΣ. Νεολαϊκά σπιτά της Αθηνάς και του Πειραιά, εκδ. Γιώτα, Αθήνα 1975.

ΤΡΑΥΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Νεολαϊκή Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, εκδ. Εγκυρός Τερματικός Επίκουρος Λέκτορας, Αθήνα 1987.

ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ. Νεοελληνική Αρχιτεκτονική. Αθήνα 1984.

κριτικούς τομείς στους οποίους χωρίζεται η περιοχή, ο πρώτος δεν διαφέρει σε τίποτα από μια οποιαδήποτε συνοικία της Αθήνας. Όλα σχεδόν τα παλιά μονώφαρα και διώροφα σπίτια με τις αυλές, τα οποία διέθεταν έναν, από λόγους, αρχιτεκτονικό χαρακτήρα, αντικαταστάθηκαν, εξαγίας του υψηλού συντελεστή δόμησης, από πολυκατοικίες των 5-7 ορόφων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα και τη δραματική αύξηση της πυκνότητας του πληθυσμού που, σε συνδυασμό με τις συχνά αυσύμβασες με την κατοικία χρήσεις των ισογείων και την ενοντόστια κινητή τροχοφόρων και τη συνακόλουθη πχρρόπανση, αλλώνιας εντελώς του όπιο χαρακτήρα διέθετε από τη περιοχή, υποβιβάζοντας κατ' επέκταση και την ποιότητα ζωής των κατοικών της.

Αντίστοιχα, στον δεύτερο τομέα, ο πολύ μικρότερος συντελεστής δόμησης είχε ως συνέπεια τη διαπήρηση πολλών από τα παλιά κτίρια, που, όπως οι αναφέρεμε, με την τυπολογία και τη μορφολογία των οποίων δίνουν ένα χαρακτήρα στην περιοχή, αποτελώντας ταυτόχρονα πολύτιμες μαρτυρίες για την ιστορία της αρχιτεκτονικής, καθώς πρόκειται για μια από τις λίγες περιπτώσεις στην Αθήνα όπου έχουμε διατηρηθεί ολόκληρας μαρτυρίες πολιών κελυφών «εν σειρά». Εξάλλου, ο μικρός συντελεστής δόμησης δεν επέτρεψε μεγάλη αύξηση του όγκου των νέων κτιρίων, με αποτέλεσμα και τη συγκράτηση της πυκνότητας του πληθυσμού. Αυτό, σε συνδυασμό με ταν περιορισμού των χρήσεων γης στις κατοικίες και καταστήματα τροφίμων, καφενεία και ταβέρνες και την πολύ μικρή κίνηση τραχοφόρων, έχει σαν αποτέλεσμα τη διαπήρηση ενός κοινωνικού χαρακτήρα που παραπέμπει στις λαϊκές αθηναϊκές γειτονίες των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών. Σε αυτού συμβαλλόντες, επίσης, και η σχετική ομοιογένεια του πληθυσμού από οικονομική και επαγγελματική άποψη (μικροεστατικά εισιδημοτικά στρώματα με κυριαρχία επαγγέλματα τους υπαλλήλους και τους εργάτες).

Εντελώς ίδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο οικιστικός ιστός του Ασύρματου. Αυτός δεν μπορεί, ίσως, να χαρακτηριστεί αενόλογος με βάση τα συμβατικά αισθητικά κτιρία, αφού αυτό που βλέπουμε στημέρα είναι ο αποτέλεσμα μιας συστηματικής παραπρόσφασης των αρχικών κελυφών. Διάτεται, ομως, τις παραπάνω αέριες, καθώς αποτελεί την ιδιότητα προϊόν της εκφραστής και της αισθητικής αντιλήψης και ταυτόχρονα το χώρο διάβισης μιας κοινωνικής ομάδας, της οποίας τη ζωή χαρακτηρίζεται από κάποιες ποιότητες που σημειώνονται στην πράγματα, πράγματα που αυξάνει την αέτια τους. Οι ποιότητες αυτές είναι η διάβιση σε κατοικίες με πολύ ενοικία κάθεση επέλευθερου-κτισμένου χώρου και με ημιπαύσιμους χώρους που ευνοούν την ανάπτυξη της οικογενειακής ζωής και την επικοινωνία μεταξύ των γειτόνων, καθώς και η δυνατότητα ασφαλούς και κανέτης κυκλοφορίας των πεζών στους δρόμους.

Η εντονη χωρική απομόνωση, η αποκλειστική κρήτη γιας ως αιγμένης κατοικίας, η διάταξη των ογκών και η σχέση κτισμένου-ελεύθερου χώρου έχουν δημιουργήσει εδώ ένα μικρόκοσμο που θυμίζει περισσότερο νησιώπικο χωριό παρά αθηναϊκή συνοικία, με έντονες ομοιότητες με τη συνοικία των Αναφύτων, ένα πολύτιμο ζωντανό «λαογραφικό μουσείο». Τα συμπτώματα αυ-

τών των ποιοτήτων είναι η κυρίαρχη παρουσία των παιδιών στα σκιασμένα από κληματαρίες στενά δρομάκια, η απουσία ακόμη και του ήχου των αυτοκινήτων κατ' οποιανδήποτε γενογόνη, ότι όλοι οι κατόικοι γνωρίζουν μεταξύ τους, όπως ήταν κάποτε όλες οι αθηναϊκές γειτονίες.

Αυτός ο ανθρώπινος χαρακτήρας που χαρακτηρίζει την περιοχή είναι ένα στοιχείο που ξέζει και πρέπει να διασωθεί ως επιβάωση ενός τρόπου ζωής που έχει σχεδόν εξ αποκλήρου χαθεί από την Αθήνα. Για να επιτευχθεί, ομως, αυτό είναι αναγκαίο όχι μόνο να διαπήρηση τα κελυφή που τον στεγάζουν, με τη νομοθετική προστασία των αξιόλογων κτιρίων -αξέλογων όχι απαραίτητων ως μονάδων αλλά ως μερών ενός ομοιογενούς συνόλου-, αλλά και να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που συνιστούν απειλή αποκαρκυντήσης των κατοικών και αλλώνσιας της πληθυσμιακής σύνθεσης της συνοικίας. Η διαπήρηση των πολιτισμικών αξιών της περιοχής θα αποτελέσει ένα σκοπό «φωτείου στην κοινωνία», συμφωνα με το άρθρο 5 του Χάρτη της Βενετίας, του θεμελιώδους διενθύνος θεσμικού κειμένου προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Σημείωση

Το άρθρο αποτελεί περίπτωση άσκησης προστασίας οικιστικού συνόλου που υποβλήθηκε στο πλαίσιο του Διατηρητικού Μεταπολεμικού Προγράμματος του Εθνικού Μετόχου Πολιτεύσου στην «Προστασία Μητρειών» κατά το έτος 1999, με επιβεβαίουσα καθηγήτρια τη Μαρία Αποστόλου.

Aesthetic Qualities in Minor Architecture: Ano Petralona, Athens

Dionyios Roubien

Ano Petralona was built like all peripheral quarters of Athens: Soon after the establishment of the city as the capital of Greece, the lower income brackets, unable to build according to the urban plan, were Jerry-building outside its limits, and not before long the built area was necessarily incorporated into the original town plan. Thus, this quarter became part of the official town plan in the late nineteenth century.

The building tissue in Ano Petralona comprises three interesting types of edifices: The first includes the neoclassical and the eclecticism buildings of the late nineteenth and early twentieth century, representing the "popular" version of the official architectural trends, as they are expressed by their contemporary buildings in the central sectors of Athens. However, in spite of their adjustment to the local conditions, they very well preserve the basic features of their bourgeois models.

Then, the type of one- and two-storey mid-war houses, which echo the doctrines of the modern architecture movement, but adapted to the demands of the popular city sectors. Nevertheless, the characteristic elements of the movement are obvious, as in the former type.

The third type occurs only in the area of Assymertos, the neighborhood lying on the higher part of the district. It includes one- and two-storey dwellings of the first post-war years, which, however, have undergone serious interventions. Thus, the identical cubic volumes have been enriched with yards, sheds, porches and fencing, creating a neighborhood with a strong local physiognomy. This is a popular architecture with a great historical value, not only for its rarity, but mainly because it proves the admirable, wise way in which the popular expression prevails, even if it is housed in a given cocoon that represent completely different aesthetic values.